

SKOLVERKETS AKTUELLA ANALYSER 2012

Ungdomars uppfattningar om gymnasievalet

Skolverket

Publikationen finns att ladda ner som kostnadsfri PDF
från Skolverkets webbplats: skolverket.se/publikationer

ISSN: 1652-2508

ISBN: 978-91-87115-40-0

Grafisk produktion: AB Typoform

Stockholm 2012

Ungdomars uppfattningar om gymnasievalet

Förord

Följande promemoria utgör en litteratursammanställning gällande ungdomars uppfattningar om gymnasievalet med tonvikt på samhällsvetenskaplig forskning. Syftet med promemorian är att fördjupa Skolverkets kunskap om hur ungdomar uppfattar gymnasievalet och vilka faktorer som påverkar deras val.

Litteratursammanställningen visar att dessa frågor inte är ordentligt genomlysta, även om flera studier har genomförts. Ofta fokuserar dessa studier på vad eleverna väljer för program och skola och varför, snarare än på ungdomarnas upplevelser av själva valprocessen. Skolverkets slutsats är att flera olika studier kan och bör genomföras för att öka kunskaperna på området.

Promemorian omfattar studier från tidsperioden 2000–2010. Mot bakgrund av det ska promemorian ses som ett tidsbundet dokument.

Stockholm, maj 2012

Anna Ekström
Generaldirektör

Ann Frisell Ellburg
Undervisningsråd

Jenny Kallstenius
Undervisningsråd

Innehåll

Förord	3
Inledning	6
Vad och varför väljer ungdomar som de gör?	7
Social bakgrund	7
Kön	9
Elever med utländsk bakgrund	10
Regional och lokal kontext	11
Hur resonerar ungdomarna?	12
Att finna sin plats och identitet	12
Viktiga personer i valprocessen	12
Stress och osäkerhet	13
Valprocesser och strategier	14
Valet – en kompromisshandling	15
Gymnasieskolor i andra kommuner	16
Sammanfattande diskussion	17
En mångfacetterad process	17
Ökad social segregering och differentiering	17
Tydliga könsskillnader i valet till vissa program i gymnasieskolan	18
Elever med utländsk bakgrund och gymnasievalet	19
Avslutande reflektioner	20
Referenser	21

Inledning

Följande promemoria utgör en litteratursammanställning gällande ungdomars uppfattningar om gymnasievalet. Syftet med promemorian är att fördjupa Skolverkets kunskap om hur ungdomar uppfattar gymnasievalet och vilka faktorer som påverkar deras val. Litteratursammanställningen kan ligga till grund för ställningstagande om eventuella fortsatta studier inom området.

Sammanställningen omfattar avhandlingar, rapporter och undersökningar, magisteruppsatser, statliga utredningar (SOU), vetenskapliga artiklar, böcker och kapitel samt tidigare Skolverksrapporter. Det grundläggande kriteriet i urvalet av studier är att de fokuserar på ungdomars val och på deras uppfattningar om valet. I sammanställningen används genomgående den terminologi som används i respektive studie.

Litteratursammanställningen genomfördes våren 2011 och omfattar studier från tidsperioden 2000–2010. Mot bakgrund av det ska promemorian ses som ett tidsbundet dokument.

Disposition

Inledningsvis redogörs för huvuddragen i tidigare undersökningar om ungdomars val av gymnasieutbildning, samt förklaringar till varför de väljer som de gör. Därefter fokuseras ungdomarnas resonemang och förhållningsätt inför gymnasievalet.

Vad och varför väljer ungdomar som de gör?

Ett flertal studier diskuterar hur elevers val av gymnasieutbildning följer ett socialt reproducerande mönster. Social bakgrund, kön och etnicitet är enligt ett flertal pedagogiska och sociologiska studier starka styrningsmekanismer vid gymnasievalet.¹ Detta perspektiv antar även Skolverkets tidigare studier och flera statliga utredningar.² Samtidigt finns enstaka forskare som också vill lyfta fram valfrihetens möjligheter för enskilda individer.³ Andra forskare lyfter också fram den regionala/lokala kontexten som betydelsefull.⁴

Social bakgrund

I en studie från Skolverket framkommer att ungdomar från högre socialgrupper tenderar att välja utbildningar som leder till fortsatta studier. Studien lyfter också fram att de oftare får höga betyg i jämförelse med andra sociala grupper.⁵ En statlig utredning visar på ett liknande sätt hur elever med högre socioekonomisk bakgrund väljer studieförberedande gymnasieprogram, medan elever med lägre socioekonomisk bakgrund hellre väljer yrkesinriktade.⁶

Skillnader i vilken utbildningsinriktning och vilken gymnasieskola ungdomar väljer har av sociologiska utbildningsforskare analyserats med utgångspunkt i tillgången på kulturellt kapital respektive ekonomiskt kapital.⁷ Några sociologiska och pedagogiska studier diskuterar hur social sortering och segregation inom gymnasieskolan kan förklaras av att elever på olika utbildningsprogram har gjort vad som kan betraktas som en självsortering med utgångspunkt i sina kapitaltillgångar.⁸

1. Broady & Börjesson 2008; Dersch & Lovén 2010; Edlund & Sporrstedt Lätt 2008; Hertzberg 2007; Korsén & Källström 2005; Lidegran 2009; Lidegran m.fl. 2006; Lovén 2000; Lundqvist 2005; Palme 2008; Pedersen 2007.
2. Skolverket 2004a, b, 2006; SOU 2000:39, 2004:43, 2006:40, 2009:64, 2010:99.
3. Lund 2006, 2008
4. Sandell 2007
5. Skolverket 2004b
6. SOU 2006:40
7. I diskussioner kring det kulturella kapitalet hänvisas vanligen till den franske sociologen Pierre Bourdieu. En av de centrala byggstenarna i Bourdieus arbete är idén om att det finns olika kapitalformer som utgörs av symboliska och materiella resurser, tillgångar eller värden: *symboliskt kapital* (tillgångar och resurser som i sitt sammanhang tillskrivs värde och erkänns som värdefulla), *kulturellt kapital* (förtrogenhet med den så kallade finkulturen, kunskap, utbildning, språk etc.), *ekonomiskt kapital* (materiellt välstånd, pengar, fast egendom etc.) samt *socialt kapital* (kontakter, nätverk, släktskap och familjeband) (se t.ex. Bourdieu 1986; Broady 1998); Broady & Börjesson 2008; Lidegran 2009; Palme 2008.
8. Lidegran 2009; Palme 2008; Sandell 2007

Enligt ett flertal studier framstår föräldrars utbildningsbakgrund som den faktor som har störst betydelse för elevers gymnasieval.⁹ Majoriteten av de elever som har höga betyg har universitetsutbildade föräldrar. Elever som valt det naturvetenskapliga programmet har oftast föräldrar med högre utbildning och de som har valt yrkesförberedande program har ofta föräldrar med låg utbildning. En litteratursammanställning inom ramen för Rapport Integration 2005 om ungdomar med utländsk bakgrund och deras utbildningskarriärer visar att detta både gäller svenskfödda elever och elever med utländsk bakgrund.¹⁰ En liknande slutsats framkommer i en magisteruppsats i pedagogik.¹¹

Ett antal sociologiska studier med fokus på ungdomar med övre medelklassbakgrund pekar på att dessa ungdomar många gånger betraktar utbildning och att satsa på skolan som något självklart.¹² Ofta betraktar dessa ungdomar, enligt studierna, det naturvetenskapliga programmet som det egentligen enda tänkbara gymnasiealternativet.¹³ Det naturvetenskapliga programmet har i högre grad än tidigare kommit att samla elever med goda studieresultat och högre socialt ursprung.¹⁴

En pedagogisk studie visar att den reella valfriheten framför allt gäller för ungdomar som har bra betyg.¹⁵ Studien visar att alla elever inte kan välja fritt som en följd av betygskonkurrensen. Elever vars föräldrar saknar hög utbildningsnivå har enligt studien inte alltid resurser att hantera den ökade valfrihetens innebörder och missgynnas därför i valsituationen. Elever som saknar studietradition i familjen klarar, enligt studien, många gånger inte på samma sätt av att hantera de ofta mångtydiga budskap som valfriheten bygger på. De saknar en kommunikationspartner att diskutera möjliga alternativ med. Samtidigt visar studien att andra elever har fått ett vidgat möjlighetsrum då de kan genomföra intresseinriktade valhandlingar som förenar skolämnen med deras övriga liv utanför skolan. En annan studie i pedagogik visar att det fria valet kan innebära klassöverskridande val som öppnar upp för nya möjligheter.¹⁶

9. Broady & Börjesson 2008; Korsén & Källström 2005; Lidegran 2009; Lund 2008; Lundqvist 2005; Palme 2008; Sandell 2007.

10. Lundqvist 2005

11. Korsén & Källström 2005

12. Palme 2008

13. Broady & Börjesson 2008; Lidegran 2009

14. Broady & Börjesson 2008; Lidegran 2009; Palme 2008

15. Lund 2006

16. Sandell 2007

Kön

De populäraste programmen, oavsett elevens kön, är enligt en delrapport från Delegationen för jämställdhet (DEJA) de två studieförberedande programmen samhällsprogrammet och naturvetenskapsprogrammet.¹⁷ Tidigare rapporter från DEJA samt en rapport från Skolverket visar att könsfördelningen är jämn inom medieprogrammet, naturvetenskapliga programmet och det samhällsvetenskapliga programmet.¹⁸ Även hotell- och restaurangprogrammet lyfts fram som könsbalanserat i en äldre statlig utredning om den könssegregerade arbetsmarknaden.¹⁹

Flera studier påpekar också att det kan finnas skillnader mellan hur flickor och pojkar väljer gymnasieutbildning när det gäller de yrkesförberedande programmen.²⁰ Ett återkommande mönster i flera av studierna är hur stereotypa könsmönster reproduceras i valet. Pojkar söker sig till pojkdominerade bygg-, fordons- och industriprogrammet och flickor till flickdominerade utbildningar som omvårdnads- samt barn- och fritidsprogrammet. En förklaring till den ojämna könsfördelningen på många gymnasieprogram antas i en av DEJA:s rapporter bero på kulturella och sociala förväntningar på vilka yrken som är lämpliga för flickor respektive pojkar. Dessa förväntningar kan därmed bidra till att begränsa individens utbildnings- och yrkesval.²¹

En statlig utredning visar att flera av gymnasieprogrammen har en tydlig könprofil.²² Detta gäller inte enbart ungdomarnas utbildningsval utan även lärarkårens sammansättning avseende kön. Utredningen lyfter fram att det finns en kvinno- respektive mansdominans inom typiska flick- respektive pojkprogram. Bytesfrekvensen bland eleverna är störst på de könsprofilerade yrkesprogrammen. En annan rapport från DEJA visar att det även är vanligt med avhopp från utbildningen.²³ En studie från Skolverket visar att detta särskilt gäller flickor på pojkdominerade utbildningsprogram och pojkar på flickdominerade utbildningsprogram.²⁴

När det gäller lärlingsprogrammen lyfter en statlig utredning fram att en majoritet av eleverna är pojkar.²⁵ Fem av de åtta vanligaste programmen är sådana som oftast domineras av pojkar, enligt rapporten. Andelen pojkar är

17. SOU 2010:99

18. SOU 2009:64; Skolverket 2006

19. SOU 2004:43

20. Broady & Börjesson 2008; Sandell 2007; Skolverket 2004b, 2006; SOU 2004:43, 2006:40, 2009:64, 2010:75, 2010:99.

21. SOU 2009:64

22. SOU 2004:43

23. SOU 2009:64

24. Skolverket 2002

25. SOU 2010:75

högst inom energi-, el-, industri- och fordonsprogrammet. Andelen flickor är störst inom omvårdnads-, barn och fritid- samt naturbruksprogrammet.

En studie från Skolverket om könsskillnader visar att skillnaderna mellan könen gällande gymnasieval varierar i olika sociala skikt.²⁶ Studien påvisar större skillnader bland de lägre sociala skikten och att ju högre upp i den sociala hierarkin desto mer närmar sig flickor och pojkar varandra i sina utbildningsval.

Elever med utländsk bakgrund

En studie från Skolverket liksom en forskningssammanställning från Integrationsverket diskuterar skillnader mellan elever med svensk och elever med utländsk bakgrund avseende behörighet till gymnasieskolan, andelen som fullföljer sin gymnasieutbildning samt får grundläggande behörighet till universitets- och högskolestudier.²⁷ Enligt Skolverkets rapport lämnar elever med utländsk bakgrund oftare grundskolan med ofullständiga betyg i jämförelse med svenskfödda elever. De är också överrepresenterade bland dem som inte blir behöriga till gymnasieskolans nationella program. Särskilt utsatta är de som själva invandrat efter skolstart. Rapporten fastslår dock att dessa skillnader i stor utsträckning har med elevernas socioekonomiska bakgrund att göra.

Integrationsverkets forskningssammanställning visar att föräldrarnas utbildningsbakgrund har stor betydelse för ungdomars utbildningsval men att elevernas studieresultat och utbildningskarriärer även påverkas av föräldrarnas delaktighet på arbetsmarknaden och det sociala sammanhang som eleverna befinner sig i. På ett liknande sätt diskuterar Skolverkets rapport att en större andel av elever med utländsk bakgrund har föräldrar som är lågutbildade och/eller arbetslösa. Det är vanligare att elever med utländsk bakgrund lever med bara ena föräldern, konstaterar rapporten, och familjens disponibla inkomst är ofta lägre. Utifrån dessa faktorer har elever med utländsk bakgrund ett sämre utgångsläge. Rapportens slutsats är att en viktig förklaring till skillnader i betygsresultat mellan elever med svenskfödd respektive utländsk bakgrund kan vara att elevgrupperna skiljer sig åt avseende socioekonomisk bakgrund.

Skolverkets rapport konstaterar att skillnader mellan svenskfödda elever och dem som invandrat efter skolstart kvarstår även om hänsyn tas till dessa socioekonomiska bakgrundsfaktorer. En förklaring som förs fram i rapporten är att tiden i Sverige påverkar elevernas kunskaper i svenska, vilket i sin tur påverkar deras skolprestationer. Det behöver följaktligen inte handla om att elever med utländsk bakgrund är mindre motiverade, har sämre självförtroende eller får mindre stöd hemifrån.

26. Skolverket 2006

27. Lundqvist 2005; Skolverket 2004a

Skolverkets rapport diskuterar att elever som går i skolor med hög andel elever med utländsk bakgrund tenderar att uppnå lägre resultat än elever i andra skolor.²⁸ Dessa skillnader kan i hög grad förklaras av den socioekonomiska elevsammansättningen avseende föräldrars utbildningsnivå, sysselsättningsgrad och familjens disponibla inkomst. Den totala andelen elever med hög- respektive lågutbildade föräldrar på en skola påverkar elevers meritvärden. Det handlar även om skolspecifika förhållanden som *var* skolorna ligger. Elever i invandrartäta områden får ofta mindre kontakt med svenska språket.

En statlig utredning visar att en ungefär lika stor andel elever med utländsk bakgrund och svensk bakgrund natur- och samhällsinriktade program.²⁹

Regional och lokal kontext

En avhandling framhåller hur gymnasievalets förutsättningar kan kopplas till plats då det finns skillnader mellan orter vad gäller utbud samt att utbildningsprogrammets status regleras utifrån ortens karaktär.³⁰ På ett liknande sätt diskuterar en Skolverksrapport hur faktorer i närmiljön kan påverka elevers gymnasieval.³¹ Det kan exempelvis, enligt rapporten, handla om det finns ett universitet/högskola på orten, hur utbudet av gymnasieskolor och program/inriktningar ser ut och om det finns många i regionen som har hög utbildning etc. Hur den lokala arbetsmarknaden och arbetslöshetsnivån ser ut liksom vilket kulturutbud som finns kan också påverka vilken betydelse gymnasieskolan tillskrivs och hur elever förhåller sig till utbildning och olika utbildningsval.

En annan aspekt av plats har med boende- och skolsegregation att göra. En sociologisk studie visar att det många gånger finns en hög social barriär för ungdomar som bor i socialt utsatta invandrartäta områden att börja på gymnasieskolor i andra områden, med högre status.³² Ungdomarnas berättelser speglar en social verklighet präglad av distinktioner mellan hög och låg status, innerstad och förort, ”svenskar” och ”invandrare”. Ungdomarna i studien gör tydligt skillnad mellan ”statusskolor” och ”invandrarskolor”. Skolor med hög status förknippas ofta med att det är svårt att komma in samt att det bedrivs en bra utbildning med motiverade elever. Enligt studien känner ungdomarna ett starkt utanförskap i relation till ”statusskolor”.

28. Skolverket 2004a

29. SOU 2006:40

30. Sandell 2007

31. Skolverket 2006

32. Johansson & Hammarén 2010

Hur resonerar ungdomarna?

Ett par av de genomgångna studierna diskuterar hur ungdomars tankar och resonemang kring gymnasievalet påverkas av en kombination av strukturella och individuella faktorer som samvarierar på olika sätt. Flera studier lyfter upp hur gymnasievalet är förknippat med osäkerhet och stress bland ungdomar.³³ Under valprocessen är ungdomarna, enligt dessa studier, i stort behov av stöd och vägledning från studie- och yrkesvägledare och föräldrar, men även kamrater har stor betydelse.³⁴ Ungdomarna blir även påverkade av media³⁵ och föreställningar om hur andra väljer.³⁶ Flera studier lyfter fram gymnasievalet som något av ett livsstilsval som har med den egna identiteten att göra.³⁷

Att finna sin plats och identitet

Enligt somliga studier handlar gymnasievalet för många ungdomar om att finna sin plats och sin identitet. En avhandling diskuterar hur ungdomar upplever att de passar in på vissa utbildningsprogram men inte på andra och väljer utbildning mer utifrån vilka de är eller uppfattar sig vara, än efter vad de skolmässigt presterar.³⁸ Det handlar då om att välja en skola med en profil som överensstämmer med den egna livsstilen.³⁹ De väljer en skola där de andra eleverna förväntas ha liknande ambitioner, drömmar och förväntningar. Valhandlingen påverkas med andra ord av hur andra elever väljer gymnasieskola. Gymnasievalet blir därmed ett slags livsstilsval som har med den egna identiteten att göra.⁴⁰

Viktiga personer i valprocessen

Flera studier betonar betydelsen av föräldrar, syskon och kamrater under valprocessen.⁴¹ En annan betydelsefull person som lyfts fram är studie- och yrkesvägledaren.⁴² För att informera sig om vilket utbud som finns av gymnasieskolor och utbildningsalternativ använder sig ungdomarna, enligt en studie, av studie- och yrkesvägledaren i kombination med internet och broschyrer från olika gymnasieskolor.⁴³

33. Dersch & Lovén 2010; Lovén 2000, SOU 2006:77, SOU 2009:64

34. Se även Mattsson Ottosson 2009; Sandell 2007

35. Sandell 2007

36. Edlund & Sporrstedt Lätt 2008; Mattsson Ottosson 2009

37. Dersch & Lovén 2010; Lund 2006, 2008; Sandell 2007

38. Sandell 2007

39. Lund 2006, 2008

40. Dersch & Lovén 2010

41. Dersch & Lovén 2010; Lovén 2000; Mattsson Ottosson 2009; Sandell 2007

42. Dersch & Lovén 2010; Mattsson Ottosson 2009, Skolverket 2006b, 2009

43. Mattsson Ottosson 2009

Stress och osäkerhet

En avhandling diskuterar hur ungdomar kan känna sig osäkra på sina utbildningsval och är i stort behov av vägledning, information och stöd.⁴⁴ Analysen visar att behovet av stöd är relaterat till personlighet, klasstillhörighet men även var i valprocessen ungdomarna befinner sig. Under valprocessen kan eleverna, enligt studien, bli medvetna om att gymnasievalet handlar om deras framtid och somliga upplever då att de inte är riktigt mogna att välja utbildning.

En annan studie lyfter fram att ungdomar upplever information om gymnasievalet kan vara svår att överblicka på grund av det digra utbud av utbildningsvägar som marknadsförs.⁴⁵ Detta komplicerar förmågan att värdera olika alternativ. En del känner att de gör sitt val utan att vara klara över vad deras val kan komma att betyda i framtiden. Valet av gymnasieutbildning kan därmed skapa ångest då eleverna känner att de genom gymnasievalet i viss utsträckning väljer sin framtida yrkesbana. En annan avhandling diskuterar hur det ”fria valet” på så sätt tycks öka pressen på individen att göra ”rätt” sorts val.⁴⁶ Analysen visar att elevernas osäkerhet kan bidra till att de orienterar sig mot den sociala bakgrund de har, vilket i sin tur kan leda till att sociala skillnader reproduceras.

Det förekommer, enligt en statlig utredning, att ungdomar upplever stress på grund av krav från föräldrar och lärare att de ska få höga poäng och komma in på gymnasiet.⁴⁷ Utredningen pekar på att ungdomarna ”vet” att bra jobb kräver en universitetsutbildning, vilket i sin tur kräver höga betyg. Det kräver också höga betygspoäng från grundskolan. Eleverna, särskilt flickor, har många gånger höga krav på sig själva. Enligt en annan statlig utredning är ungdomar utsatta för en ökad press till följd av en osäker arbets- och bostadsmarknad.⁴⁸ Denna utsatthet är enligt studien mest påtaglig för ungdomar som har svårigheter i skolan, men även ungdomar som presterar väl i skolan kan känna en oro eftersom det krävs höga betyg för att komma in på många utbildningar efter grundskolan eller gymnasiet. En studie visar att flickor känner sig mer osäkra än pojkar.⁴⁹

44. Lovén 2000

45. Dersch & Lovén 2010

46. Sandell 2007

47. SOU 2006:77

48. SOU 2009:64

49. Dersch & Lovén 2010

Valprocesser och strategier

I en avhandling analyseras gymnasievalet som en process (2006).⁵⁰ I analysen särskiljs mellan tre typer av valprocesser:

1) *Den individuellt självklara* där eleverna inte tar någon större hänsyn till andra personers råd och synpunkter. Ungdomarna betraktar gymnasieskolan som ett led på vägen mot de uppgifter som väntar. Valprocessen styrs även av den institutionella och subjektiva bedömningen av hur de lyckats i vissa skolämnen under grundskolan. Olika programs betoning på karaktärsämnen gör att eleverna kan tydliggöra vilket utbildningsalternativ som kan tänkas passa deras syften och aspirationer med gymnasieutbildningen.

2) *Den kontextuellt kollektiva* där elevens gymnasieval påverkas av familjens utbildnings- och yrkestradition. Antingen inrättar sig ungdomarna i familjens ambitioner och förhoppningar med valet av gymnasieprogram, eller så styr familjen elevernas valprocesser i önskvärd riktning vid de tillfällen när eleven tänker söka ett program som inte faller in i de familjära utbildningstraditionerna. Föräldrarnas sociala bakgrund är emellertid inte tillräcklig som förklaring till elevernas utbildningsval. Valprocessen styrs också av vidare sociala grupperingar där exempelvis kamrater utgör viktiga referenspunkter vid såväl identitetsbildning som social frigörelse från föräldrarna.

3) *Den argumentativt processuella* som omfattar att eleverna tar ett flertal gymnasieprogram under övervägande. Eleverna hanterar situationen genom att vända sig till olika muntliga och skriftliga informationskällor. Deras sociala relationer får därför en högst betydelsefull roll för valprocessernas olika utfall. Valprocessen sätts i relation till ungdomarnas bedömning av vilka sociala kategorier människor som kommer att välja ett visst gymnasieprogram. Det betyder att reflektionen över de sociala villkoren som vissa val innebär måste förstås i förhållande till både skola och program. Eleverna försöker att hamna i ett socialt sammanhang där de tror sig trivas. Tidigt i valprocessen tycks kamraternas åsikter ha stor betydelse. Studie- och yrkesvägledaren tycks fungera som ett slags mellanhand mellan elev och lärare, och som tredje part som kan stärka elevens argumentation i förhållande till föräldrar.

När eleverna diskuterar utbildningsutbudet med föräldrar, kamrater, studie- och yrkesvägledare etc. väger de, enligt studien, in intressen, sociala relationer, utbildningsaspirationer, yrkes- och karriärplaner m.m. Runt dessa innehållsområden formas valprocesserna som kan vara:

50. Lund 2006

- *yrkesinriktade*; eleverna väljer gymnasieprogram för att få ett yrke,
- *karriärinriktade*; eleverna vill specialisera sig mot vissa ämnen i syfte att få höga betyg och nå mål bortom gymnasieskolan och skapa en kunskapsgrund inför framtiden som förberedelse inför högskolestudier,
- *konsumtionsinriktade*; eleverna vill fylla sin tid och ha något roligt att sysselsätta sig med,
- *gruppriktade*; eleverna väljer program för att hamna i en viss gruppammansättning,
- *intresseinriktade*; eleverna är genuint intresserade av ett ämne eller ämnesområdet som sammanfaller med ett visst gymnasieprogram innehåll och
- *traditionsinriktade*; familjens önskemål om vilket program som eleven ska välja får en avgörande betydelse för vilket beslut som fattas.

I en annan studie identifieras tre slags valstrategier: de elever som skjuter upp yrkesvalet och väljer ett program som håller vägarna öppna, dvs. studieförberedande program; elever på yrkesförberedande program med relativt klara framtidsmål; de elever, främst flickor, som väljer program på yrkes- och studieorienterade program med en blandning av teori och praktik.⁵¹

Valet – en kompromisshandling

En studie beskriver gymnasievalet som en kompromiss mellan elevens önsningar och förväntningar å ena sidan, och gymnasieskolans krav och inträdesregler å den andra.⁵² Analysen visar att ungdomar väljer bort vissa utbildningsalternativ som en följd av genus, social bakgrund och intressen men att även betyg och behörighetsbestämmelser påverkar vad eleverna kan välja. En annan studie visar att betygen är avgörande för vad som är valbart och sämre betyg ger färre valmöjligheter vilket ger upphov till kompromisser.⁵³

Ytterligare en studie diskuterar hur föreställningar om könsskillnader vad gäller intresse och talang kan begränsa elevers val.⁵⁴ Enligt studien anser elever att pojkar tycker om att arbeta fysiskt med kroppen och därför väljer bygg- eller idrottsprogrammet, medan flickor tycker om vård och omsorg och därför väljer barn- och fritidsprogrammet eller omvårdnadsprogrammet. I en magisteruppsats diskuteras relationen mellan ungdomars syn på sig själva och graden av intresse för skolan och motivationen att studera.⁵⁵ Analysen visar att flickor beskriver i högre grad sig som motiverade, intresserade, ambitiösa och målmedvetna än pojkar.

51. Dersch & Lovén (2010)

52. Lovén 2000

53. Dersch och Lovén 2010

54. Edlund & Sporrstedt Lätt (2008)

55. Mattsson Ottosson 2009

Gymnasieskolor i andra kommuner

I en del fall väljer ungdomar att söka sig till gymnasier i andra kommuner. En magisteruppsats baserad på en lokal studie beskriver att det kan bero på det lokala utbudets begränsningar, både avseende skolor, program och inriktningar.⁵⁶ I en del fall handlar det om att elever vill byta miljö och träffa nya människor, träffa fler svenskar och lära sig bättre svenska. Enligt denna studie söker sig svenskfödda elever med toppbetyg till innerstadsskolor, men även en del elever med dåliga betyg gör det. Intervjuerna visar att valet av gymnasium ofta beror på att eleverna har eller har haft syskon eller kompisar som har gått eller går där eller som känner till skolan. Närheten upplevs som viktig, liksom även i viss mån elevsammansättningen, om det är många svenskar eller elever med en viss bakgrund, om det är bra stämning eller inte.

56. Korsén & Källström (2005)

Sammanfattande diskussion

En mångfacetterad process

Ett genomgående mönster i den behandlade litteraturen är att gymnasievalet är en mångfacetterad process som ställer krav på ungdomarna att orientera sig som ett slags kunder på en skolmarknad. Somliga av eleverna som kommer till tals i studierna upplever att det är svårt att överblicka all tillgänglig information och att det är svårt att värdera och jämföra olika alternativa utbildningsvägar. Några ungdomar menar till och med att de inte känner sig mogna att välja. Elevernas osäkerhet, och ibland passivitet, inför valet ställer i sin tur krav på att deras omgivning ska kunna guida dem i det omfattande utbud av skolor och program som finns. Flera aktörer spelar en stor roll i valprocessen. Studie- och yrkesvägledaren förväntas ge tydlig vägledning och information. Kamrater fungerar både som kommunikationspartners kring de olika skol- och programalternativen och som viktiga referenspunkter vid såväl identitetsbildning som social frigörelse från föräldrarna. Flera studier visar att eleverna i första rummet behöver stöd från sin familj, framför allt sina föräldrar.

Litteraturgenomgången visar också att det finns olika begränsningar och möjligheter för ungdomar gällande gymnasievalet beroende på deras sociala bakgrund, kön, migrationsbakgrund och den lokala/regionala kontexten. Av avgörande betydelse är också vilket slutbetyg de får i årskurs 9. Låga betyg försämrar elevernas valmöjligheter. Även individens intressen och livsstil kan vara avgörande för hur man väljer. Gymnasievalet blir därmed en kompromisshandling mellan elevens förutsättningar och önsknings å ena sidan, och gymnasieskolans krav och inträdelseregler å den andra.

Ökad social segregering och differentiering

Flertalet studier visar hur valet till gymnasieskolan fortfarande följer ett klassreproducerande mönster. Medelklassföräldrar kan utnyttja sina egna utbildningsbakgrunder och erfarenheter för att lotsa barnen genom utbildningssystemet med hjälp av sina sociala kontaktnät. Detta kan vara svårare för föräldrar som saknar hög utbildning. Studier pekar också på att gymnasievalet handlar om en social självsortering. Barn till övre medelklassföräldrar i storstäderna får tidigt inpräntat i sig vikten av högre utbildning och väljer därför många gånger bort yrkesorienterade program och söker sig till naturvetenskapligt eller samhällsvetenskapligt program och skolor med hög status, medan andra grupper av elever med lägre socioekonomisk bakgrund utanför storstäderna tvärtom väljer bort det naturvetenskapliga programmet för att det uppfattas som ”snobbigt” och exklusivt. Föräldrars utbildningsmässiga tillgångar framstår således som betydelsefulla

vad gäller ungdomars gymnasieval. Ett par studier pekar på att elever från studieovana hem sorterar bort sig själva från att välja en mer teoretisk utbildning.

Självsorteringen handlar inte bara om bortsortering utan även om att eleven väljer *till* en skola där eleverna har samma livsstil som de själva. Genom sitt val av program och skola signalerar man vem man "är". Valhandlingen blir på så sätt även ett livsstilsval. Samtidigt kan det "fria valet" öka pressen på individen att göra "rätt" sorts val. Osäkerheten kan bidra till att eleverna orienterar sig mot sin sociala bakgrund vilket leder till att sociala skillnader reproduceras. I denna process kan ungdomar som saknar studietradition i familjen missgynnas av en ökad valfrihet för att de saknar en nära och reell kommunikationspartner att diskutera möjliga alternativ med. För andra elever kan det fria gymnasievalet innebära klassöverskridande val som öppnar upp för nya möjligheter.

Gymnasievalets förutsättningar kan även kopplas till region, ort och typ av stad. Den sociala bakgrunden samspelar därmed med bostadsorten i valet av utbildning. Ungdomar ser vad som krävs för att få jobb lokalt och väljer utbildning i relation till det. Lokala och regionala faktorer måste därmed vävas in i analysen av gymnasievalet. En sådan faktor är om det finns universitet/högskola på orten en annan faktor är om det finns många i regionen som har hög utbildning. Även hur arbetsmarknaden ser ut lokalt, vilket utbud av gymnasieskolor samt vilka program/inriktningar som finns lokalt påverkar gymnasievalet. Det finns t ex inte samma stora utbud av program och inriktningar på mindre orter som i storstäderna. Valet till gymnasieskolan är således kontextberoende.

Tydliga könsskillnader i valet till vissa program i gymnasieskolan

Gymnasievalet påverkas även av normer gällande kön vilket kan begränsa flickors och pojkars valutrymme och flera gymnasieprogram har en tydlig könsprofil. Det förekommer dock att ett mindre antal elever väljer utbildningar som domineras av motsatt kön. Många av dessa "könsbrytare" hoppar dock av sin utbildning. En utredning pekar på att dessa ungdomar initialt varit intresserade av att välja icke-traditionellt men att deras val av någon anledning inte kunnat fullföljas. En annan studie förklarar könsstereotypa val med att det finns föreställningar om vad som anses vara ett lämpligt yrke för flickor respektive pojkar. Dessa föreställningar begränsar valutrymmet. Den genomgångna litteraturen pekar också på att fler flickor än pojkar är osäkra inför valet. De tyder också på att flickor är mer stressade än pojkar på grund av krav från föräldrar, lärare och sig själva, inte minst när det gäller betygen.

Elever med utländsk bakgrund och gymnasievalet

Elever med utländsk bakgrund lämnar oftare grundskolan med ofullständiga betyg och är överrepresenterade bland dem som inte blir behöriga till gymnasieskolans nationella program. Flera studier påtalar att gymnasievalet kan bli en extra utmaning för elever med utländsk bakgrund. Några studier lyfter fram strukturella förklaringar till dessa ungdomars svårigheter vid gymnasievalet. Elever med utländsk bakgrund beskrivs ha en uppsättning hinder att ta sig över som är kopplade till segregation och etnisk diskriminering. Ungdomarnas val av gymnasieutbildning påverkas av deras föräldrars situation på arbetsmarknaden och deras lägre sociala status i Sverige. Detta indikerar att elevernas sociala tillhörighet kan ha större betydelse för deras studieval än föräldrarnas ursprungsland. Socioekonomiska bakgrundsfaktorer som föräldrars utbildningsnivå, arbetsmarknadsanknytning samt familjesituation samvarierar med betygsresultat. Det handlar även om skolspecifika förhållanden som var skolorna ligger. Elever i invandrantäta områden får ofta mindre kontakt med svenska språket. Att döma av de genomgångna studierna tycks det finnas en hög barriär för invandrarungdomar från invandrantäta områden att börja på en ”högstatusskola”.

Avslutande reflektioner

Skolverket publicerade en kunskapsöversikt om ungdomars utbildningsval år 2004. Där konstateras att det saknas kunskaper om hur familjer och elever med olika slags resurser orienterar sig i utbildningssystemet och vilka strategier som utvecklas. Det fastslås även att kunskapen är bristfällig gällande vad ungdomar egentligen vet om hur och var de kan hämta information för att kunna granska olika valmöjligheter och ta ställning om frågor som rör den egna framtiden, samt få kännedom om möjligheter till fortsatt utbildning i Sverige och andra länder. Följande frågor lyfts fram som viktiga att belysa i kommande studier: Hur orienterar sig, handlar och väljer olika ungdomar, inom utbildningssystemet och i övergångar till arbetslivet? Hur vävs deras kunskaper, tolkningar och handlande ihop i studie och yrkesvalsprocessen? Vilket stöd erbjuds de i valsituationen?

Denna litteratursammanställning visar att dessa frågor inte är ordentligt genomlysta, även om flera studier har genomförts sedan kunskapsöversikten genomfördes. Många studier bygger på ett begränsat urval elever från oftast en eller ett par kommuner. De ger därmed inte någon heltäckande bild av hur ungdomar uppfattar sitt gymnasieval. Ofta fokuserar dessa studier också hellre på *vad* eleverna väljer för program och skola och eventuellt bakomliggande faktorer till detta, än på ungdomarnas subjektiva upplevelser *av* själva valprocessen. Skolverkets slutsats är att flera olika studier kan och bör genomföras för att öka kunskaperna på området.

Referenser

- Bourdieu, P. (1986): "The forms of capital", i Richardsson, J. E. (red.): *Handbook of theory of research for the sociology of education*, New York: Greenwood Press, s. 241-258
- Broady, D. (1998): *Kapitalbegreppet som utbildningssociologiskt verktyg*, Skeptron Occational Papers nr 1, Uppsala: Uppsala universitet
- Broady, D. & Börjesson, M. (2008): "En social karta över gymnasieskolan", Individ – samhälle – lärande. Vetenskapsrådets rapportserie, 2:2008, Stockholm: Vetenskapsrådet
- Dahlstedt, M., Hertzberg, F., Urban, S. & Ålund, A. red. (2007): *Utbildning, arbete och medborgarskap. Strategier för social inkludering i den mångkulturella staden*, Umeå: Boréa
- Dersch, J. och Lovén, A. (2010): "Vägen efter grundskolan.", i Lundahl, L. (red). *Att bana vägen mot framtiden: karriärval och vägledning i individuellt och politiskt perspektiv*. 1. uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Edlund, K. & Sporrstedt Lätt, A-C. (2008). "Vad påverkar ungdomars gymnasieval?: Vilken betydelse har samhällets genuskontrakt?", i Fleischer, H. & Segolsson, M (red). *Forskande lärare i praktiken*, Vol. 4. s. 325-352
- Hertzberg, F. (2007): "Gymnasievalet och bilder av framtiden på en etniskt delad arbetsmarknad.", i Dahlstedt, M., Hertzberg, F., Urban, S. & Ålund, A. (red): *Utbildning, arbete och medborgarskap. Strategier för social inkludering i den mångkulturella staden*, Umeå: Boréa.
- Hilding, J. (2000): *Det börjar hemma – om föräldrastöd och högre utbildning*, SOU 2000:47, Stockholm: Fritzes Offentliga Publikationer
- Integrationsverket (2000): *Låt oss tala om flickor...*, Norrköping: Integrationsverket.
- Johansson, T. & Hammarén, N. (2010): "Konsten att välja rätt spårvagn – En studie av segregation, skolval och unga människors studieplaner", *Sociologisk forskning*, årgång 47, nr 1, s. 51-71
- Knocke, W. & Hertzberg, F. (2000): *Mångfaldens barn söker sin plats. En studie om arbetsmarknadschanser för ungdomar med invandrarbakgrund*, Stockholm: Svartvitts förlag
- Korsén, P-Å. & Källström, L. (2005): *Gymnasievalet. En studie av vilka faktorer som påverkar valet till gymnasiet i Botkyrka kommun*, Examensarbete, Stockholm: Lärarhögskolan i Stockholm, Institutionen för samhälle, kultur och lärande

- Lidegran, I. (2009): *Utbildningskapital: om hur det alstras, fördelas och förmedlas*, Acta Universitatis Upsalienensis, Studier i utbildnings- och kultursociologi no 3, Uppsala: Uppsala universitet
- Lidegran, I., Börjesson, M., Nordqvist, I. & Broady, D. (2006). I korsningen mellan kön och klass. Gymnasieskolan i riket, i Uppsala och i Gävle. Bilaga till *Könsskillnader i måluppfyllelse och utbildningsval*. Rapport 287. Stockholm: Skolverket
- Ljung, M. (2000): *Utbildning i broschyrspråkets värld*, SOU 2000:47, Stockholm: Fritzes Offentliga Publikationer
- Lundqvist, C. (2005): *Karriärvägar för ungdomar med utländsk bakgrund*, Bilaga till Rapport Integration 2005, Norrköping: Integrationsverket
- Lovén, Anders (2000): *Kvalet inför valet: om elevers förväntningar och möten med vägledare i grundskolan*. Lund: Lunds universitet
- Lund, S. (2006): *Marknad och medborgare: elevers valhandlingar i gymnasieutbildningens integrations- och differentieringsprocesser*, Växjö : Växjö universitet
- Lund, S. (2008): "Choice paths in the Swedish upper secondary education: a critical discourse analysis of recent reforms". i *Journal of Education policy*, vol. 23 (2008), no. 6, s. 633-648.
- Mattsson Ottosson, M. (2009): *I valet och kvalet: En studie om grundskoleelevers gymnasieval*. Linköpings universitet, Institutionen för beteendevetenskap och lärande (D-uppsats vid magisterprogrammet i pedagogik).
- Palme, M. (2008): *Det kulturella kapitalet: studier av symboliska tillgångar i det svenska utbildningssystemet 1988–2008*. Studier i utbildnings- och kultursociologi no 1, Uppsala: Uppsala universitet
- Pedersen, J. (2007): " Samhällsförändring, skolprofilering och identitet. Generella trender och lokala röster", i Naeslund, L. (red): *Existentiella frågor i skolan*, Skapande Vetande 54, s. 97-117, Linköping: Linköpings universitet
- Sandell, A. (2007): *Utbildningssegregation och självsortering: om gymnasieval, genus och lokala praktiker*. Malmö studies in educational sciences no 31. Malmö: Malmö högskola
- Sawyer, L., Rydgren, J., Kamali, M. & Burns, T. (2003): "Immigrant Focus Groups in Sweden", *The European Dilemma: Institutional Patterns and the Politics of "Racial" Discrimination*, Research Project Xenophobe EU Fifth Framework Programme
- Skolverkets verksamhetsplan 2011 – Utvärderingsavdelningen, Stockholm: Skolverket

Skolverket (2009) *Attityder till skolan 2009. Elevernas och lärarnas attityder till skolan*. Skolverket

Skolverket (2006a): *Könsskillnader i måluppfyllelse och utbildningsval*, Stockholm: Skolverket

Skolverket (2006b). *Attityder till skolan 2006. Elevernas och lärarnas attityder till skolan*. Skolverket

Skolverket (2004a): *Elever med utländsk bakgrund*, Stockholm: Skolverket

Skolverket (2004b): *Ungdomars utbildnings- och yrkesval – i egna och andras ögon*, Stockholm: Skolverket

Skolverket (2002): *Efter skolan*, Rapport 223, Stockholm: Skolverket

SOU 2010:99 *Flickor, pojkar, individer – om betydelsen av jämställdhet för kunskap och utveckling i skolan*, Stockholm: Fritzes Offentliga Publikationer

SOU 2010:75 *Gymnasial lärlingsutbildning – Utbildning för jobb*, Delbetänkande av Nationella Lärlingskommittén, Stockholm: Fritzes Offentliga Publikationer.

SOU 2009:64 *Flickor och pojkar i skolan – hur jämställt är det?*, Delbetänkande av DEJA – Delegationen för jämställdhet i skolan, Stockholm: Fritzes.

SOU 2006:77 *Ungdomar, stress och psykisk ohälsa*, Slutbetänkande av Utredningen om ungdomars psykiska hälsa, Stockholm: Fritzes.

SOU 2006:40 *Utbildningens dilemma*, Rapport av Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering, Stockholm: Fritzes Offentliga Publikationer

SOU 2004:43 *Den könsuppdelade arbetsmarknaden*, Betänkande av Utredningen om den könssegregerade svenska arbetsmarknaden, Stockholm: Fritzes Offentliga Publikationer.

SOU 2000:47 *Mångfald i högskolan*, Slutbetänkande från Utredningen om social och etnisk mångfald i högskolan, Stockholm: Fritzes Offentliga Publikationer

SOU 2000:39 *Välfärd och skola*, Antologi kommittén Välfärdsbokslut, Stockholm: Fritzes Offentliga Publikationer

Följande promemoria utgör en litteratursammanställning om ungdomars uppfattningar om gymnasievalet från tidsperioden 2000–2010. Syftet med promemorian är att fördjupa Skolverkets kunskap om hur ungdomar uppfattar gymnasievalet och vilka faktorer som påverkar deras val. Den omfattar avhandlingar, rapporter och undersökningar, magisteruppsatser, statliga utredningar, vetenskapliga artiklar, böcker och kapitel samt tidigare Skolverksrapporter.

Skolverket

www.skolverket.se